

KS. KAROL LITAWA

NAŁOŻENIE RĄK W SAKRAMENCIE ŚWIĘCEŃ OD X WIEKU DO VATICANUM II

THE IMPOSITION OF HANDS IN THE SACRAMENT OF ORDER
FROM THE 10th CENTURY TO THE VATICANUM II

Abstract. From a ritual and theological point of view, the imposition (laying on) of hands, the fundamental and essential gesture in the Sacrament of Order, has a rich and interesting history. The Second Vatican Council returned to the theological thought of Christian antiquity, treating the *impositio manuum* as the substantial gesture of the aforementioned sacrament. Together with the consecratory prayer this gesture constitutes the “form” and the “matter” of the sacrament. In the feudal-medieval era, especially from the 10th century, the ritual is neglected and placed in the shadow of the ordination rite. The first place took *traditio instrumentorum*, which lasted until the 20th century. Beyond these historical changes, the gesture of the imposition (laying on) of hands was always present within the rite of the priestly order, and for this reason, in the ordinate it is always stable sign of the presence of the Holy Spirit.

Key words: imposition (laying on) of hands (*impositio manuum*); consecration prayer; sacrament of Holy Orders; Pontifical.

WSTĘP

„Obrzęd święceń należy krytycznie opracować i co do ceremonii, i co do tekstów” – czytamy w pierwszej części art. 76 Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. *Impositio manuum* jako gest liturgiczny od pradawna oznacza wejście w szczególną relację z osobą, symbolizując zasadniczo zwrócenie się i utożsamienie z kimś innym w następstwie przekazania błogosławieństwa i władzy¹. Jest to gest przekazywania drugiej osobie „cze-

Ks. dr KAROL LITAWA – Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego, Katedra Historii Liturgii, asystent; wykładowca WSD w Łodzi i Instytutu Teologicznego w Łodzi; adres do korespondencji – e-mail: karol.litawa@upjp2.edu.pl

¹ Por. K. KONECKI, *Nałożenie rąk w odnowionych obrzędach święceń*, „Studia Włocławskie” 4 (2001), s. 191.

goś” z samego siebie, tego, co się posiada lub czym się jest; to znak rzeczywistego i najgłębszego dotknięcia samej osoby, a to dlatego, że ręce obok słów są powszechnym i wyrazistym znakiem komunikacji².

Starotestamentalne znaczenie obrzędu nałożenia rąk jest zróżnicowane. Symbolizuje ono przede wszystkim przekazywanie błogosławieństwa, dlatego towarzyszy wyświęcaniu kapłanów, począwszy od Aarona i jego synów, którzy w obrzędzie święceń kładli ręce na głowy zwierząt ofiarnych (por. Wj 29,10.15.19)³. Nałożenie rąk było również symbolem przekazania władzy czy zdolności posiadanej przez tego, który wkładał ręce (por. Rdz 48,14; Lb 27,18-23).

W Księgach Nowego Testamentu gest nałożenia rąk ma wiele znaczeń: jest wyrazem błogosławieństwa (por. Mk 10,16), znakiem uwolnienia i uzdrowienia (por. Mt 9,18; Mk 6,5; 8,23 nn; Łk 4,40; 13,13; Dz 9,12. 17; 28,8), jak również jest epikletycznym gestem przekazania Ducha Świętego (por. Dz 8,14 – 18; 19,6)⁴. Gest nałożenia rąk wraz z wypowiedaną modlitwą związany jest przede wszystkim z pierwotną formą udzielania święceń⁵. W Dziejach Apostolskich odnajdujemy świadectwo tego, jak członkowie gminy chrześcijańskiej, po wyborze diakonów, przedstawili ich Apostołom, którzy modląc się, włożyli na nich ręce (Dz 6,6). Święty Paweł natomiast, umacniając Tymoteusza w posługiwaniu, pisze: „przypominam ci, abyś rozpałił na nowo charyzmat Boży, który jest w tobie od nałożenia moich rąk” (2 Tm 1,6; por. 1 Tm 4,14). Ten charyzmat otrzymany przez nałożenie rąk i modlitwę oznacza przekazanie wewnętrznego nadprzyrodzonego skutku, czyli duchowego daru, dzięki któremu ludzie powołani do głoszenia Ewangelii mogli korzystać z mocy Bożej, która w nich była⁶. Moc tego gestu wypływa z trwałego daru Ducha Świętego, przekazanego wraz z nałożeniem rąk⁷. Najstarsze biblijne świadectwa dowodzą zatem, że *sacra potestas* (święta władza) przekazywana następcom Apostołów, a dalej ich uczniom związana była z nałożeniem rąk i wypowiedaną modlitwą. Starożytne i wczesnośredniowieczne świadectwa liturgiczne ukazują obrzęd nałożenia

² Por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, przeł. L. Balter, Poznań: Pallottinum 1999, s. 182.

³ Por. K. KONECKI, *Nałożenie rąk*, s. 192.

⁴ Por. M. LURKER, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, przeł. K. Romaniusk, Poznań: Pallottinum 1989, s. 269.

⁵ M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 471.

⁶ Por. K. ROMANIUK, *Sakramentologia biblijna. Zarys teologii sakramentów dla teologów, katechetów, duszpasterzy*, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie 1991, s. 169-170; M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów w odnowionych obrzędach święceń presbiteratu*, „Studia Elbląskie” 18 (2017), s. 380.

⁷ Por. B. TESTA, *Sakramenty Kościoła*, przeł. W. Szymona, Poznań: W drodze 1998, s. 292.

rąk (*impositio manuum*), któremu towarzyszy modlitwa, jako szczególny znak sakramentu święceń⁸.

1. *IMPOSITIO MANUUM* W LITURGII ŚWIĘCEŃ OD X WIEKU

W okresie od VIII do XIII wieku w rytuale święceń dokonały się pewne ważne zmiany, których poznanie pozwoli lepiej zrozumieć współczesne obrzędy⁹. Dotyczą one połączenia niektórych elementów pochodzących z liturgii germańskiej, galijskiej, celtyckiej i hiszpańskiej. Według opinii Ignacio Oñatiby duży wpływ na kształtowanie teologii święceń w stopniu biskupa, prezbitera i diakona mieli także pisarze kościelni z epoki karolińskiej i scholastycznej¹⁰. Na przykład w hiszpańskiej liturgii święceń prezbitera już na początku VII wieku¹¹ pojawiły się dwa rytury, które poprzez liturgię galijską weszły na stałe do liturgii rzymskiej. Pierwszym z nich było nałożenie stuy i ornatu przez nowo wyświęconego prezbitera, drugim natomiast tzw. *traditio instrumentorum*, czyli wręczenie mu pateny z chlebem i kielicha z winem¹². Poprzez wspomniane obrzędy i zarazem działania symboliczne starano się ukazać, że wraz ze święceniami prezbiter otrzymuje określoną władzę i funkcję¹³. Funkcja prezbitera zostaje podkreślona, zwłaszcza w odniesieniu do sakramentu Eucharystii. W tym okresie wprowadzono również gest namaszczenia rąk olejem świętym¹⁴. Źródłem tego obrzędu należałoby poszukiwać w liturgii celtyckiej lub hiszpańskiej. W ten sposób chciano „zmaterializować” w rycie namaszczenie Ducha Świętego, wzywano wcześniej w modlitwie ordynacyjnej¹⁵. Ryt ten przyczynił się do głębszego ukazania sakralności święceń prezbiteratu¹⁶. Należy jednak podkreślić, że wprowadzanie nowych symboli zacierało zarówno czytelność, jak i wagę *impositio manuum*. Ponadto wraz z wprowadzaniem nowych obrzędów zmieniała się również teologia

⁸ Por. M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów*, s. 380.

⁹ Por. D. KWIATKOWSKI, *Struktura i teologia obrzędu święceń prezbiteratu w posoborowych pontyfikalach*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 11 (2001), s. 170.

¹⁰ Zob. I. OÑATIBA, *Ministeri ecclesiali: Ordine*, w: *La celebrazione nella Chiesa*, t. 2, red. D. Borobio, Leumann (Torino): Elle Di Ci 1994, s. 675-684.

¹¹ Zob. *Le Liber ordinum en usage dans l'Église wisigothique et mozarabe d'Espagne du cinquième au onzième siècle*, red. M. Férotin, Paris: Gregg 1912, s. 54-55.

¹² Por. D. KWIATKOWSKI, *Struktura i teologia obrzędu święceń prezbiteratu*, s. 170.

¹³ Zob. I. OÑATIBA, *Ministeri ecclesiali: Ordine*, s. 679.

¹⁴ Por. D. KWIATKOWSKI, *Struktura i teologia obrzędu święceń prezbiteratu*, s. 170.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Zob. I. OÑATIBA, *Ministeri ecclesiali: Ordine*, s. 679.

święceń biskupa, prezbitera i diakona, mianowicie coraz bardziej zaczęto akcentować funkcję kapłańską poszczególnych stopni¹⁷.

Od połowy X wieku w liturgicznym życiu Kościoła pojawiają się Pontyfikały¹⁸, zawierające obrzędy święceń. W pierwszym z nich, w tzw. *Pontyfikale Rzymsko-Germańskim*¹⁹, nastąpiło oddzielenie ordynacji biskupa²⁰ od święceń prezbitera i diakona²¹. Stopień prezbiteratu stał się ukoronowaniem posług niższych, natomiast święcenia biskupie zostały połączone z obrzędami koronacji króla i imperatora²². *Pontyfikał Rzymsko-Germański* został skompilowany przez benedyktynów opactwa św. Albana w Moguncji między 950 a 963 r., tworząc kompozycję *ordines* zawierających teksty eucharystyczne służące celebrowaniu zarezerwowanym biskupom²³. Pontyfikał ten został zaadoptowany przez Kurię Rzymską, stanowiąc niejako zakończenie procesu kształtowania się obrzędów łacińskich w Galii i Germanii, a wracając do Rzymu stał się Pontyfikałem *stricto* rzymskim.

Pontyfikał Rzymsko-Germański jest punktem wyjścia liturgicznego opracowania i jednocześnie podstawą późniejszego rozwoju kolejnych Pontyfikałów²⁴: *Pontyfikału z XII wieku*, z okresu panowania Ottonów, *Pontyfikału Kurii Rzymskiej z XIII wieku*, *Pontyfikału Wilhelma Duranda* biskupa Mende († 1296), który to z kolei stał się wzorcem dla *Pontyfikału Rzymskiego* opublikowanego po Soborze Trydenckim w 1595²⁵ r. i został w gruncie rzeczy zachowany do soboru Watykańskiego II (1968 i 1990)²⁶.

Ramy czasowe od skomponowania *Pontyfikału Rzymsko-Germańskiego* do publikacji ksiąg liturgicznych po Soborze Trydenckim to epoka szcze-

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Pontyfikał to księga liturgiczna zawierająca modlitwy, przepisy celebrowania i obrzędów sprawowanych przez biskupa. Zob. B. NADOLSKI, *Leksykon Liturgii*, Poznań: Pallottinum 2006, s. 1199.

¹⁹ *Le Pontifical romano-germanique du dixième siècle*, t. 1-2, red. C. Vogel, R. Elze, M. Andrieu, (Studi e Testi 226-227), Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana 1963 (= PRG).

²⁰ PRG LVI-LXX.

²¹ PRG XVI.

²² PRG XVI. Zob. P. JOUNEL, *Le ordinazioni*, w: *La Chiesa in preghiera*, t. 3, red. A.G. Martimort, Brescia: Queriniana 1987, s. 185; D. KWIATKOWSKI, *Struktura i teologia obrzędu święceń prezbiteratu*, s. 171.

²³ Por. G. CAVALLI, *L'imposizione delle mani nella tradizione della chiesa latina. Un rito che qualifica il Sacramento*, Roma: Edizioni Antonianum 1999, s. 113.

²⁴ *Le Pontifical Romain au Moyen Âge*, t. 1-4: *Le Pontifical Romain du XIIe siècle*; *Le Pontifical de la Curie Romaine au XIIIe siècle*; *Le Pontifical de Guillaume Durand*; *Tables alphabétiques*, (PGD), red. M. Andrieu, (Studi e Testi 86. 87. 88. 99), Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana 1938-1941.

²⁵ *Le Pontifical Romain révisé au XVe siècle*, red. M. Dykmans, (Studi e Testi 311), Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana 1985.

²⁶ Por. G. CAVALLI, *L'imposizione delle mani*, s. 115-116.

gólnie interesująca, zwłaszcza pod względem kształtującej się wówczas refleksji teologicznej – scholastyki. Teologia zaczyna kształtować i wyodrębniać siedem sakramentów²⁷, a wśród nich sakrament święceń²⁸. Ponadto krystalizuje się zagadnienie sakramentów poprzez takie pojęcia, jak „forma” i „materia”. Formą święceń była starożytna modlitwa konsekuracyjna, natomiast materia – nałożenie rąk. Należy podkreślić, że obrzędy związane z sakramentem święceń przyjęły, w przeciwieństwie do powściągliwości starożytnego rytuału rzymskiego, formę bardziej złożoną²⁹.

W Pontyfikatach od X wieku ryty drugorzędne związane z sakramentem święceń, takie jak namaszczenie czy *traditio instrumentorum*, którego wartość w odniesieniu do istoty święceń (*impositio manuum*) była jedynie pomocnicza, teraz stają się ważniejsze. Ryty te, o ile z jednej strony określają treść pojedynczych *munera*, o tyle z drugiej strony stawiają w cieniu istotę sakramentu święceń, czyli nałożenie rąk i modlitwę konsekuracyjną³⁰. Wynika to z większej ekspresywności gestów i euchologii, które podkreślają ich znaczenie, np. modlitwy przy przekazaniu ewangeliarza diakonowi (por. PRG XVI, 17), pateny z chlebem i kielicha z winem prezbiterowi (por. PRG XVI, 36), czy pastorału i pierścienia biskupowi (por. PRG LXIII, 38-42). Są to teksty, które interpretują poszczególne gesty nie tyle jako przejaw konsekracji, ale raczej jako rzeczywiste *accipere potestatem* ze strony kandydata³¹.

Reasumując, wspomniane powyżej Pontyfikaty wzbogaciły liturgię rzymską o nowe, pochodzące z różnych liturgii Zachodu, elementy, takie jak: namaszczenie, przekazanie liturgicznych szat (stuły i ornatu) oraz insygniów urzędowych (*traditio instrumentorum*), czyli wręczenie pateny z chlebem i kielicha z winem. Ponieważ w średniowieczu istotny obrzęd święceń stał się na pozór za mało wymowny, stąd te nowe symboliczne elementy, jako nośnik treści teologicznych, miały go wzmocnić³². Poprzez dodanie powyższych czynności symbolicznych starano się ukazać, że wraz ze święceniami kandydat otrzymywał określoną władzę i funkcję, zwłaszcza w kontekście przyszłego sprawowania Eucharystii, jak w przypadku prezbitera, czy funk-

²⁷ Szczególną rolę w zakresie kształtowania się liczby siedmiu sakramentów odegrali Piotr Lombard (ok. 1100-1064) i św. Tomasz z Akwinu (1225-1274).

²⁸ Por. G. CAVALLI, *L'imposizione delle mani*, s. 114.

²⁹ V. VIOLA, *Ordine/Ordinazione*, w: *Liturgia*. ed. D. Sartore, A.M. Triacca, C. Cibien, (Dizionario San Paolo), Milano: San Paolo Edizioni 2001, s. 1348.

³⁰ Por. tamże.

³¹ Tamże.

³² Por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 474; K. KONECKI, *Nałożenie rąk*, s. 192-193; P. CIEŚLIK, *Kształtowanie się obrzędów święceń prezbiterów*, „Roczniki Teologiczne” 61 (2014), z. 8, s. 170; W. SCHENK, *Liturgia sakramentów świętych*, t. 2, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1964, s. 94-95; M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów*, s. 381.

cji służebnej diakona³³. Wprowadzenie nowych symboli doprowadziło jednak do odsunięcia na dalszy plan gestu nałożenia rąk. Ponadto nieuporządkowane i mało organiczne zestawienie różnych czynności obrzędowych, doprowadziło do tego, że obrzęd święceń, a wraz z nim gest nałożenia rąk, stał się mało czytelny³⁴. W związku z powyższym najprostsze i najbardziej zasadnicze czynności, czyli *impositio manuum* i modlitwa święceń, nie były już rozpoznawane w swym pierwotnym znaczeniu i zostały zmarginalizowane w całości obrzędu święceń³⁵.

Kolejne Pontyfikaty nie wносиły żadnych zasadniczych zmian. Dopiero w Pontyfikale skomponowanym w 1293 r. przez Wilhelma Duranda³⁶, biskupa Mende, odnajdujemy kilka nowości. Przede wszystkim w tym Pontyfikale występuje przemówienie biskupa skierowane do kandydatów do święceń, w którym przypomina on znaczenie przyjmowanych święceń³⁷. Podczas namaszczenia olejem świętym wykonuje się śpiew sekwencji *Veni, Sancte Spiritus* lub *Veni, Creator Spiritus*³⁸. Na zakończenie obrzędu z kolei, po Komunii św., ma miejsce drugi gest nałożenia rąk, przez który udziela się prezbiterom władzy odpuszczania grzechów. Gestowi temu towarzyszyły słowa: „Accipe Spiritum Sanctum, quorum remisit peccata, remittuntur eis, et quorum retinueris, retenta sunt” (por. J 20,23)³⁹. Wtedy też opuszczano zwinięty dotąd na plecach aż po ramiona ornat na znak dopełnienia święceń (gest związany z władzą odpuszczania grzechów). Na zakończenie tego obrzędu nowo wyświęceni składali przyrzeczenie posłuszeństwa swojemu biskupowi poprzez obrzęd włożenia rąk w ręce biskupa⁴⁰. Obrzęd ten zaczerpnięto z obecnego w germańskiej symbolice prawnej zwyczaju promowania lennika⁴¹. Po złożeniu przyrzeczenia posłuszeństwa biskup przekazywał wyświęconym pocałunek pokoju⁴².

Nałożenie rąk (w milczeniu) i następująca tuż po nim modlitwa jako istotne czynności sakramentu święceń zostały zepchnięte na margines na rzecz gestu przekazania kielicha z winem i pateny z chlebem jako istotnego elementu (*forma sacramenti*) obrzędu święceń⁴³.

³³ Por. M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów*, s. 381.

³⁴ Por. tamże.

³⁵ Por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 474; K. KONECKI, *Nalożenie rąk*, s. 192-193.

³⁶ *Le Pontifical de Guillaume Durand. Liber primus*, XIII (= PGD).

³⁷ PGD XIII, 5.

³⁸ PGD XIII, 16.

³⁹ PGD XIII, 25.

⁴⁰ PGD XIII, 27.

⁴¹ Por. D. KWIATKOWSKI, *Struktura i teologia obrzędu święceń prezbiteratu*, s. 171-172.

⁴² Tamże.

⁴³ Por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, s. 475; K. KONECKI, *Nalożenie rąk*, s. 192-193;

Pierwszy druk edycji Pontyfikału Rzymskiego miał miejsce w 1485 r. Na przykładzie obrzędu święceń prezbiterów, przejętym w całości z Pontyfikału Wilhelma Duranda, łatwo ponownie zauważyć, że najistotniejszy wcześniej moment święceń, czyli gest nałożenia rąk w milczeniu i modlitwa ordynacyjna, straciły swoje znaczenie na rzecz gestu przekazania kielicha i pateny z przygotowanymi darami ofiarnymi⁴⁴.

Wyraźnie tę kwestię podejmuje Sobór Florencki (1439), który w Dekrecie dla Ormian orzeka: „Szóstym sakramentem są święcenia. Materią jego jest to, co się [kandydatowi] podaje, aby mu udzielić święceń. Prezbiterat jest przekazany przez dotknięcie kielicha z winem i pateny z chlebem”⁴⁵.

Problematyczne orzeczenie Soboru Florenckiego przyczyniło się do dalszych refleksji i dyskusji nad istotnymi elementami sakramentu święceń⁴⁶. Należy jednak podkreślić, że w historii liturgii na przestrzeni dziejów nigdy nie odrzucono ani nie zanegowano *impositio manuum*. Teologiczna dyskusja skupia się jednak na konkretnym zagadnieniu: czy *traditio instrumentorum* należy czy nie należy do istoty znaku sakramentalnego. Niektórzy ojcowie, potwierdzając to ostatnie, odrzucali jednocześnie *impositio manuum*, to jednak nie ma świadectw obrzędów liturgicznych w Kościele katolickim, które by go nie zawierały⁴⁷. Z drugiej strony zawsze uważano za ważne święcenia obrządków wschodnich, dokonywane przez nałożenie rąk i bez wręczania instrumentów, praktykowane w średniowieczu także w Rzymie, jak to pokazują niektóre dokumenty papieży Klemensa VIII, Benedykta XIV i Leona XIII. Również w teologii zachodniej można odnaleźć świadectwa dotyczące ważności obrzędu udzielania święceń przez *impositio manuum* bez *traditio instrumentorum*⁴⁸.

D. KWIATKOWSKI, *Struktura i teologia obrzędu święceń prezbiteratu*, s. 170-171; W. GŁOWA, *Znaki i symbole w liturgii*, Przemysł: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej 1995, s. 181; M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów*, s. 381.

⁴⁴ Por. D. KWIATKOWSKI, *Struktura i teologia obrzędu święceń prezbiteratu*, s. 172.

⁴⁵ „Sextum est sacramentum ordinis, cuius materia est illud, per cuius traditionem conferetur ordo: sicut presbyteratus traditur per calicis cum vino et patenae cum pane porrectionem; diaconatus vero per libri Evangeliorum dationem; subdiaconatus vero per calicis vacui cum patena vacua superposita traditionem; et similiter de aliis per rerum ad ministeria sua pertinentium assignationem. Forma sacerdoti talis est: «Accipe potestatem offerendi sacrificium in Ecclesia pro vivis et mortuis, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti». [...] Ordinarius minister huius sacramenti est episcopus. Effectus augmentum gratiae, ut quis sit idoneus Christi minister” (*Breviarium Fidei*, VII, 540).

⁴⁶ Por. K. HOŁA, *Sakramenty w aspektach dziejowobawczych. Zarys sakramentologii katolickiej*, t. 2: *Kapłaństwo*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne 1986, s. 49-52; M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów*, s. 381.

⁴⁷ Por. M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów*, s. 382.

⁴⁸ P. GOYRET, *Powołani, konsekrowani, posłani. Sakrament kapłaństwa*, przeł. B. Widła, Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów PROMIC 2004, s. 150.

Epoka średniowiecznych i renesansowych Pontyfikałów charakteryzuje się zatem bogactwem błogosławieństw, słów i rytów. Od X wieku sakrament święceń staje się uboższy pod względem euchologii na rzecz obrzędowości i dodatkowych rytów, które podkreślają znaczenie w hierarchii społecznej dostępujących tego sakramentu. Modlitwy święceń wypowiedane po nałożeniu rąk pochodzą natomiast z wczesnośredniowiecznych sakramentarzy, zwłaszcza *Veronense* i *Gelasianum*. Dodawanie coraz to nowszych elementów rytualnych w obrzędzie święceń nie miało na celu zastępowanie istoty sakramentu (nałożenia rąk i modlitwy konsekuracyjnej), lecz jej ubogacenie. Niemniej w tej epoce Pontyfikałów dochodzi do „przewartościowania” elementów drugorzędnych nad scholastyczną istotą sakramentu. Jak jednak podkreśla Bruno Kleinheyer: „elementy tradycyjne (*impositio manuum* i modlitwa konsekuracyjna) nie zostały usunięte, lecz ukryte w cieniu”⁴⁹.

2. GEST NAŁOŻENIA RĄK W XX WIEKU

Pomimo dyskusji ustalenia Soboru Florenckiego, poprzez Sobór Trydencki i późniejsze, przetrwały faktycznie w Kościele na Zachodzie aż do wprowadzenia istotnej korekty przez Piusa XII (1939-1958). Papież, chcąc nawiązać do tradycji sięgającej Pisma Świętego oraz pragnąc podkreślić w sposób bardziej adekwatny „charakter” i „łaskę”, przekazywane w święceńniach, w konstytucji *Sacramentum ordinis* (30 XI 1947 r.) orzekł: „Nie płynie to z woli Pana naszego Jezusa Chrystusa, by wręczenie instrumentów było wymagane do istoty i ważności tego sakramentu”⁵⁰. Poza tym postanowił, że jedyną materią wyższych święceń diakonatu, prezbiteratu i biskupstwa, jest wkładanie rąk, a jedyną formą są słowa modlitwy konsekuracyjnej, które wyrażają skutki sakramentalne, mianowicie władzę święceń i łaskę Ducha Świętego⁵¹. Obydwie czynności liturgiczne stały się ponownie miejscem centralnym i szczytowym obrzędu święceń biskupa, prezbitera i diakona i należą do istoty każdej z tych celebracji liturgicznych; można powiedzieć, że stały się ich „sercem”⁵². Należy jednak wspomnieć, że już w poło-

⁴⁹ B. KLEINHEYER, *Ordinazioni e ministeri*, w: B. KLEINHEYER, E. VON SEVERUS, R. KACZYŃSKI, *La liturgia della Chiesa. Manuale di scienza liturgica*, t. 9, Leumann (Torino): Elle Di Ci 1994, s. 71.

⁵⁰ *Breviarium Fidei*, VII. 583-586.

⁵¹ Por. tamże.

⁵² Zob. PIUS XII, *Constitutio Apostolica Sacramentum Ordinis*, „Acta Apostolicae Sedis” 40 (1948), s. 6.

wie XIX wieku w podręcznikach teologii gest nałożenia rąk był podkreślany i jednocześnie uznawany za materię sakramentu święceń, nawet jeśli niektórzy za część materii sakramentu uznawali *traditio instrumentorum* lub element dodający „pewności” sakramentowi święceń⁵³.

Decyzja Piusa XII miała niezwykle ważne znaczenie dla późniejszej interpretacji teologicznej sakramentu święceń. Gest nałożenia rąk wprowadza bowiem w inny kontekst tradycji Kościoła niż *traditio instrumentorum*, a tym samym w inną symbolikę, bogatszą niż ta wynikająca z gestu germańskiego⁵⁴. Średniowieczny rytuał nawiązywał do aktu inwestytury w świeckich urządach⁵⁵. Święcenia biskupie zostały połączone z koronacją króla czy imperatora i w związku z tym postrzeganie biskupa zyskało charakter feudalny⁵⁶. Przyjęcie święceń miało silną konotację z pojęciem władzy i jej znaczenia w feudalnej rzeczywistości. Władzę przekazywał ten, kto ją posiadał. Natomiast papież Pius XII powrócił do interpretacji pneumatologicznej, charakterystycznej dla Kościoła starożytnego⁵⁷. Pneumatologiczny charakter sakramentu święceń został wyrażony w samym geście nałożenia rąk, który według papieża oznacza przekazanie Ducha, jak również towarzyszącej mu modlitwie, będącej prośbą o wylanie Ducha Świętego na kandydata⁵⁸. W „nowym” rozumieniu teologicznym zostaje podkreślony aspekt udzielanego daru. Kościół staje się pośrednikiem działania Ducha Świętego, dzięki któremu sam żyje, a nie instytucją udzielającą władzę przyjmującym święcenia mocą własnego prawa. Nałożenie rąk nie jest zatem w pierwszej kolejności symbolem przekazywania władzy przez Kościół, lecz symbolem otrzymania duchowej władzy od Boga i znakiem działania samego Ducha Świętego. Oznacza to, że szafarzem władzy udzielanej w sakramencie święceń nie jest wyłącznie osoba konsekrateora, ale Duch Święty, który wzywany jest przez epikletyczny gest nałożenia rąk i modlitwę konsekuracyjną⁵⁹. W orzeczeniu Piusa XII należy dostrzec linię przewodnią posoborowej (*post Vaticanum II*) reformy sakramentu święceń.

⁵³ Por. A. LAMERI, *La Traditio Instrumentorum e delle insegne nei riti di ordinazione. Studio storico-liturgico*, Roma: Edizioni Liturgiche 1998, s. 197.

⁵⁴ Por. M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów*, s. 382.

⁵⁵ Por. tamże.

⁵⁶ Por. P. JOUNEL, *Le ordinazioni*, s. 543.

⁵⁷ Por. M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów*, s. 382.

⁵⁸ Por. tamże.

⁵⁹ Por. J. RATZINGER, *Głosiciele Słowa i służby Waszej radości. Teologia i duchowość sakramentu święceń*, przeł. Ma. Górecka, M. Rodkiewicz; współpr. J. Kobienia, D. Petruk, (Opera Omnia, t. 12, red. K. Gózdź, M. Górecka), Lublin: Wydawnictwo KUL 2012, s. 68-70. 362-363; por. G. GRESHAKE, *Być kapłanem dzisiaj*, przeł. W. Szymona, Poznań: W drodze 2010, s. 116-117.

Przeprowadzoną podczas Soboru Watykańskiego II reformę liturgiczną obrzędów święceń diakona, prezbitera i biskupa można podzielić na dwa etapy. Pierwszy miał miejsce tuż po Soborze 18 czerwca 1968 r., kiedy papież Paweł VI konstytucją apostolską *Pontificalis Romani recognitio* zatwierdził, jako pierwszą posoborową księgę liturgiczną, wydanie typiczne nowych *Obrzędów święceń*⁶⁰, które zastąpiły dotychczasowe zawarte w Pontyfikale Rzymskim⁶¹. Drugim stało się drugie typiczne wydanie Pontyfału Rzymskiego zawierające obrzędy święceń⁶², promulgowane dekretem Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów 29 czerwca 1989 r.⁶³ Najważniejsze zmiany drugiego wydania polegają na zmianie kolejności święceń (od biskupa), co jaśniej wyraża ich istotę, obszerniejszym wprowadzeniu teologicznym, korekcie w modlitwach święceń prezbitera i diakona, wprowadzeniu pytania dotyczącego posługi sakramentu pojednania, poszerzeniu rytu posłuszeństwa i przyrzeczenia celibatu⁶⁴.

3. TEOLOGICZNE ZNACZENIE *IMPOSITIO MANUUM*

Gest nałożenia rąk w odnowionej po Soborze Watykańskim II teologii oznacza moment szczególnego działania Ducha Świętego i Jego mocy uświęcającej wobec przyjmującego święcenia dla pełnienia odpowiednich zadań we wspólnocie Kościoła. We wspomnianej konstytucji apostolskiej⁶⁵ zatwierdzającej nowe obrzędy święceń biskupa, prezbiterów i diakonów papież Paweł VI określa wprost formę i materię święceń w trzech stopniach. Odnosząc się do diakonatu, papież pisze: „W święceniach diakonów materią jest nałożenie rąk dokonywane w milczeniu przez biskupa, na każdego z kandydatów przed modlitwą konsekracyjną. Formę zaś stanowią słowa modlitwy konsekracyjnej, której ten oto fragment jest istotny i dlatego wymagany do ważności aktu: «Prosimy Cię, Panie, ześlij na nich Ducha Świętego, aby ich umocnił siedmiorakim darem Twojej łaski do wiernego pełnienia dzieła posługi»”⁶⁶.

⁶⁰ *Pontificale Romanum. De ordinatione diaconi, presbyteri et episcopi*. Editio typica, Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis 1968; por. K. KONECKI, *Nalożenie rąk*, s. 190.

⁶¹ Por. K. KONECKI, *Nalożenie rąk*, s. 191.

⁶² *Pontificale Romanum. De Ordinatione Episcopi, Presbyterorum et Diaconorum*. Editio typica altera, Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis 1990.

⁶³ Por. K. KONECKI, *Nalożenie rąk*, s. 191.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ *Obrzędy święceń biskupa, prezbiterów i diakonów*, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1999, s. 8-11 (= OŚBPD).

⁶⁶ OŚBPD s. 10.

Odnosząc się do formy i materii sakramentu święceń w stopniu prezbiteratu, papież Paweł VI podkreślił: „W święceniach prezbiterów materią jest również nałożenie rąk przez biskupa, przed modlitwą konsekuracyjną. Formę zaś stanowią słowa modlitwy konsekuracyjnej, której ten oto fragment jest istotny i dlatego wymagany do ważności aktu: «Prosimy Cię, Ojczy wszechmogący, daj tym sługom godność prezbiteratu; odnow w ich sercach Ducha świętości, niech wiernie pełnią przyjęty od Ciebie, Boże, urząd posługiwania kapłańskiego drugiego stopnia i przykładem swojego życia pociągają innych do poprawy obyczajów»»⁶⁷.

Stopień episkopatu został w Konstytucji określony następująco: „Wreszcie w święceniach biskupa materią jest nałożenie rąk dokonywane w milczeniu na głowę elekta przez biskupów konsekrujących lub przynajmniej przez głównego konsekratora, przed modlitwą konsekuracyjną. Formę zaś stanowią słowa modlitwy konsekuracyjnej, której ten oto fragment jest istotny i dlatego wymagany do ważności aktu: «Teraz, Boże, wylej na tego wybranego pochodzącą od Ciebie moc, Ducha Świętego, który włada i kieruje, którego dałeś Twojemu umiłowanemu Synowi, Jezusowi Chrystusowi, On zaś dał Go świętym Apostołom, aby w różnych miejscach ustanowili Kościół, jako Twoją świątynię na nieustanną cześć i chwałę Twego imienia»»⁶⁸.

Gest nałożenia rąk w posoborowym nauczaniu Kościoła, we wszystkich trzech stopniach święceń, dokonywany jest w milczeniu i poprzedza modlitwę konsekuracyjną. To niewątpliwie ukłon i powrót do tradycji starożytnego Kościoła, począwszy od czasów apostoelskich przez pierwsze wieki rozwijających się wspólnot chrześcijańskich, podkreślających przekazanie sukcesji apostoelskiej i władzy święceń poprzez gest nałożenia rąk.

Znak zewnętrzny sakramentu, gest włożenia rąk i modlitwa szafarza, nie został wprost określony przez Chrystusa, praktyka jednak Jego pierwszych uczniów stanowi istotną wskazówkę w tej kwestii⁶⁹. Jednym z pierwszych świadectw było ustanowienie siedmiu diakonów, „mężów cieszących się dobrą sławą, pełnych Ducha mądrości” (Dz 6, 3), których zadaniem było usługiwanie przy stołach, natomiast według Jeana Galota było to ustanowienie siedmiu prezbiterów do posługi przy „stole” Eucharystii, o czym świadczą wysokie wymagania, jak „pełnia Ducha i mądrości”⁷⁰. Uczniowie Chrystusa – Apostołowie „modląc się, włożyli na nich ręce” (Dz 6,6). Następnie Piotr i Jan przez

⁶⁷ Tamże, s. 10-11.

⁶⁸ Tamże, s. 11.

⁶⁹ Por. J.D. SZCZUREK, *Sakrament święceń*, w: *Znaki Tajemnicy. Sakramenty w teorii i praktyce Kościoła*, red. K. Porosło, R. J. Woźniak, Kraków: Wydawnictwo WAM 2018, s. 477.

⁷⁰ J. GALOT, *Teologia del sacerdozio*, Firenze: Libreria editrice Fiorentina 1981, s. 168-174.

włożenie rąk udzielali Ducha Świętego Samarytanom (Dz 8,17). Można by jeszcze przywołać inne fragmenty Nowego Testamentu na dowód obecności i używania gestu nałożenia rąk. Niemniej bez wątpienia w pierwotnym Kościele włożenie rąk jest znakiem konsekracji i przekazuje dary Ducha Świętego⁷¹.

Wielowiekowa tradycja Kościoła utrwaliła praktykę, którą *Katechizm Kościoła Katolickiego* precyzuje, podkreślając, że chodzi w niej o „włożenie rąk przez biskupa na głowę wyświęcanego, a także specjalną modlitwę konsekracyjną, będącą prośbą do Boga o wylanie Ducha Świętego i udzielenie Jego darów dostosowanych do posługi, do której kandydat jest wyświęcany” (KKK 1573).

Wyświęcony (prezbiter) zostaje naznaczony przez Ducha szczególnym sakramentalnym znamieniem, nazywanym nieusuwalnym znakiem wyciśniętym na jego duszy, swego rodzaju pieczęcią, określaną mianem „niezartatego charakteru”⁷². W późnej starożytności słowo „charakter” oznaczało nieusuwalny znak własności, który był wyciskany na przedmiocie, zwierzęciu, a nawet na osobie; takie opieczętowanie czyniło własność nieodwołalną i wskazywało na jej właściciela⁷³. Przez „charakter” wyświęcony staje się własnością Chrystusa. Ostatecznie charakter ukazuje, że w eklezjalnej wspólnocie zawsze działa sam Chrystus. Jego jednak działanie w widzialnym Kościele dokonuje się za pośrednictwem człowieka, który przez sakramentalny gest nałożenia rąk zostaje uzdolniony do działania *in persona Christi*⁷⁴. Prawda o charakterze, pieczęci wyciskanej na duszy wyświęconego, jest gwarancją ważności sprawowanego sakramentu, także w przypadku niegodnego szafarza⁷⁵.

W sakramencie święceń poprzez liturgiczny gest działa szczególna łaska Ducha Świętego. Twórcą tego sakramentalnego gestu nie jest Kościół; jego źródłem jest apostołska forma, z przekazanej przez Apostołów Tradycji. W tej perspektywie należy stwierdzić, że łaska sakramentu święceń streszcza się w szczególnym Darze którym jest sam Duch Święty⁷⁶. Zstępując w kulminacyjnym momencie obrzędu święceń, dokonuje On dzieła uświęcenia tego, który przyjmuje łaskę święceń, i uzdolnia go do wypełnienia kapłańskiego posłannictwa⁷⁷. Następnie w wykonywaniu misji kapłańskiej pozostaje

⁷¹ Por. J.B. BRUNON, *Włożenie rąk*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań-Warszawa: Pallottinum 1973, s. 1053; J. D. SZCZUREK, *Sakrament święceń*, s. 478.

⁷² Por. M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów*, s. 383.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ Por. M. J. KEMPYS, *Josepha kard. Ratzingera teologia kapłaństwa*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej 2002, s. 56-57; D. ZIELONKA, *Character sacerdotalis w ujęciu Josepha Ratzingera*, „Studia Salvatoriana Polonica” 2 (2008), s. 128-129.

⁷⁶ Por. M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów*, s. 383.

⁷⁷ Por. M. PYC, *Znaki Trynitarnej bliskości. Teologiczny wymiar sakramentów świętych*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny 2007, s. 200.

staje zawsze w ścisłej „komunii z Duchem Świętym w celebracji liturgii, przede wszystkim Eucharystii i innych sakramentów”, a dla realizacji królewskiej misji Chrystusa Duch Święty udziela prezbiterowi „mocy do prowadzenia powierzonej mu wspólnoty i utwierdzenia jej w jedności”⁷⁸. Nałożenie rąk wzmocnione modlitwą ordynacyjną podkreśla, że święcenia nie są zwykłym aktem prawnym i przekazaniem konkretnych zadań i obowiązków wobec określonej grupy wiernych, ale są przekazaniem daru samego Ducha Świętego. Poza tym gest ten połączony z modlitwą konsekuracyjną wskazuje, że święcenia nie są mandatem udzielonym przez wspólnotę, lecz darem pochodzącym od Boga. Św. Jan Chryzostom w jednej ze swoich homilii wyjaśnia: „W tym wyrażają się święcenia: nakłada się rękę człowieka, ale to sam Bóg dokonuje wszystkiego, i to ręka Boga dotyka głowy, tego, który jest święcony”⁷⁹.

Dzięki istotnym elementom sakramentu święceń – nałożeniu rąk i modlitwie konsekuracyjnej - prezbiter, obdarzony duchową władzą, może dokonywać czynności zarezerwowane samemu Bogu, np. odpuszczać grzechy, uobecniać Ofiarę Chrystusa, udzielać Ducha Świętego⁸⁰. Należy ponadto zaznaczyć, że choć moc Ducha Świętego do wypełnienia misji w Kościele nowo wyświęcony otrzymuje w sakramentalnym geście nałożenia rąk, to jednak możliwość i zarazem charakter jego działania dokładnie określają słowa modlitwy święceń, szczególnie w epiklezie, będącej jej rdzeniem⁸¹. Modlitwa ta wskazuje na to, co dokonało się przez *impositio manuum*, odzwierciedlając specyfikę każdego z trzech stopni święceń. Słowa modlitwy związane z gestem nałożenia rąk nadają mu moc ekspresyjną, interpretują, określają go i nadają mu właściwe znaczenie⁸².

Szafarz sakramentu wykonuje gest nałożenia rąk w milczeniu (*nihil dicens*), przez fizyczne dotknięcie głowy święconego, chociaż dotknięcie moralne wystarcza do ważności sakramentu⁸³, wierni w tym czasie modlą się w ciszy. Brak słów wyjaśnienia wynika z faktu, że „słowem wyjaśniającym” jest w tym momencie sama modlitwa święceń⁸⁴. Istotny gest nałożenia rąk

⁷⁸ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA. *Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów*, Libreria Editrice Vaticana 1994, nr 9-11.

⁷⁹ JAN CHRYZOSTOM, *In Act. Apost. VI. Hom. 14.3*, w: J.P. MIGNE, *Patrologiae cursus completes*, Series Graeca 60, Paris 1844-1864, s. 115-116.

⁸⁰ Por. M. CHODOR, *Teologia i symbolika gestów*, s. 383.

⁸¹ Por. K. KONECKI, *Nałożenie rąk*, s. 194; J. Nowak, *Trójstopniowość sakramentu święceń*, „Communio” 3: 1988, s. 102-103.

⁸² Por. tamże, s. 195.

⁸³ OŚBPB nr 7

⁸⁴ Por. K. KONECKI, *Nałożenie rąk*, s. 194.

w każdym z trzech stopni święceń następuje zawsze po litanii do Wszystkich Świętych, która jest bezpośrednim przygotowaniem do najważniejszych obrzędów święceń; następnie każdy z kandydatów podchodzi do biskupa, klęka przed nim, on zaś w postawie stojącej wkłada na niego ręce⁸⁵.

Posoborowa reforma liturgiczna, nadając obrzędowi święceń większą czytelność i przejrzystość, wyakcentowała obrzęd nałożenia rąk i modlitwę święceń, a tym samym przywróciła im pierwotne, starożytne znaczenie⁸⁶. Teologia gestu oscyluje pomiędzy głębokim wymiarem chrystologiczno-trynitarnym a eklezjologicznym, harmonizując jednocześnie rzeczywistość posługi ministerialnej kapłaństwa *in persona Christi* i budując całą wspólnotę kapłańską ludu Bożego – mistyczne Ciało Chrystusa⁸⁷.

BIBLIOGRAFIA

- BRUNON Jean-Baptiste, Włożenie rąk, w: Słownik teologii biblijnej, red. Xavier Léon-Dufour, Poznań–Warszawa: Pallottinum 1973, s. 1052-1053.
- CAVALLI Giampaolo, L'imposizione delle mani nella tradizione della chiesa latina. Un rito che qualifica il Sacramento, Roma: Edizioni Antonianum 1999.
- CHODOR Marek, Teologia i symbolika gestów w odnowionych obrzędach święceń prezbiteratu, „Studia Elbląskie” 18 (2017), s. 377-394.
- CIEŚLIK Paweł, Kształtowanie się obrzędów święceń prezbiterów, „Roczniki Teologiczne” 61 (2014), nr 8 s. 155-174.
- GŁOWA Władysław, Znaki i symbole w liturgii, Przemysł: Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej 1995.
- GOYRET Philip, Powołani, konsekrowani, posłani. Sakrament kapłaństwa, przeł. Bogusław Widła, Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów PROMIC 2004.
- GRESHAKE Gisbert: Być kapłanem dzisiaj, przeł. Wiesław Szymona, Poznań: W drodze 2010.
- HOLA Kazimierz, Sakramenty w aspektach dziejzbawczych. Zarys sakramentologii katolickiej, t. 2: Kapłaństwo, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne 1986.
- JAN CHRZYSTOM, In Acta Apostolorum. Homilia, 14.3, w: Jacques Paul Migne, Patrologiae cursus completus. Series Graeca, t. 60, Paris 1862, kol. 115-116.
- JOUNEL Pierre, Le ordinazioni, w: La Chiesa in preghiera, red. Aimé Georges Martimort, t. 3, Brescia: Queriniana 1987, s. 159-207.
- KEMPYS Michał Jerzy, Josepha kard. Ratzingera teologia kapłaństwa, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej 2002.
- KLEINHEYR Bruno, Ordinazioni e ministeri. w: Bruno KLEINHEYR, Emmanuel VON SEVERUS, Reiner KACZYNSKI, La liturgia della Chiesa. Manuale di scienza liturgica, t. 9, Leumann (Torino): Elle Di Ci 1994, s. 25-102.

⁸⁵ Por. K. KONECKI, *Nalożenie rąk*, s. 194; np. OŚBPB 129-130.

⁸⁶ Por. K. KONECKI, *Nalożenie rąk*, s. 194.

⁸⁷ Por. A. LAMERI, *La Traditio Instrumentorum*, s. 197.

- KONECKI Krzysztof, Nałożenie rąk w odnowionych obrzędach święceń, „Studia Włocławskie” 4 (2001), s. 190-197.
- KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, Dyrektorium o posłudze i życiu kapłanów, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana 1994.
- KUNZLER Michael, Liturgia Kościoła, przeł. Lucjan Balter, Poznań: Pallottinum 1999.
- KWIATKOWSKI Dariusz: Struktura i teologia obrzędu święceń prezbiteratu w posoborowych pontyfikatach, „Poznańskie Studia Teologiczne” 11 (2001), s. 163-205.
- La celebrazione nella Chiesa, t. 2, red. Dionisio Borobio, Leumann (Torino): Elle Di Ci, 1994.
- LAMERI Angelo, La Traditio Instrumentorum e delle insegne nei riti di ordinazione. Studio storico-liturgico, Roma: Edizioni Liturgiche 1998.
- Le Liber ordinum en usage dans l'Église wisigothique et mozarabe d'Espagne du cinquième au onzième siècle, red. Marius Férotin, Paris: Gregg 1912.
- Le Pontifical Romain au Moyen Âge, t. 1-4: Le Pontifical Romain du XIIe siècle; Le Pontifical de la Curie Romaine au XIIIe siècle; Le Pontifical de Guillaume Durand; Tables alphabétiques. (PGD), red. Michel Andrieu, (Studi e Testi 86. 87. 88. 99), Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana 1938-1941.
- Le Pontifical Romain révisé au XVe siècle, red. Marc Dykmans, (Studi e Testi 311), Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana 1985.
- Le Pontifical romano-germanique du dixième siècle, t. 1-2, red. Cyrille Vogel, Reinhard Elze, Michel Andrieu, (Studi e Testi 226-227), Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana 1963.
- LURKER Manfred, Słownik obrazów i symboli biblijnych, przeł. Kazimierz Romaniuk, Poznań: Pallottinum 1989.
- NADOLSKI Bogusław, Leksykon Liturgii, Poznań: Pallottinum 2006.
- NOWAK Jacek, Trójstopniowość sakramentu święceń, (Kolekcja „Communio” 3), Poznań: Pallottinum 1988, s. 94-112.
- Obrzędy święceń biskupa, prezbiterów i diakonów, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1999
- OÑATIBA Ignacio, Ministeri ecclesiali: Ordine, w: La celebrazione nella Chiesa, t. II, red. Dionisio Borobio, Leumann (Torino): Elle Di Ci 1994, s. 675-684.
- PIUS XII, Constitutio apostolica Sacramentum Ordinis, Acta Apostolicae S 40. 1948.
- Pontificale Romanum. De ordinatione diaconi, presbiteri et episcopi. Editio typica, Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis 1968.
- Pontificale Romanum. De Ordinatione Episcopi, Presbyterorum et Diaconorum. Editio typica altera, Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis 1990.
- PYC Marek, Znaki Trynitarniej bliskości. Teologiczny wymiar sakramentów świętych, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny 2007.
- RATZINGER Joseph, Głosiciele Słowa i służy Waszej radości. Teologia i duchowość sakramentu święceń, przeł. Marzena Górecka, Monika Rodkiewicz; współpr. Joachim Kobienia, Dominik Petruk, (Opera Omnia, t. 12, red. Krzysztof Góźdz, Marzena Górecka), Lublin: Wydawnictwo KUL 2012.
- ROMANIUK Kazimierz, Sakramentologia biblijna. Zarys teologii sakramentów dla teologów, katechetów, duszpasterzy, Warszawa: Wtdawnictwo Salezjańskie 1991.
- SCHENK Waław: Liturgia sakramentów świętych, t. 2, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1964.
- SZCZUREK Jan D.: Sakrament święceń, w: Znaki Tajemnicy. Sakramenty w teorii i praktyce Kościoła, red. Krzysztof Porosło, Robert J. Woźniak, Kraków: Wydawnictwo WAM 2018, s. 457-500.

- TESTA Benedetto, Sakramenty Kościoła, przeł. Lucjan Balter, Poznań: Pallottinum 1998.
- VIOLA Vittorio, Ordine/Ordinazione, w: Liturgia, red. Domenico Sartore, Achille Maria Triacca, Carlo Cibien, (Dizionari San Paolo), Milano: San Paolo Edizioni 2001, s. 1338-1361.
- ZIELONKA Dariusz, Character sacerdotalis w ujęciu Josepha Ratzingera, „Studia Salvatoriana Polonica” 2 (2008), s. 123-132.

NAŁOŻENIE RĄK W SAKRAMENCIE ŚWIĘCEŃ OD X WIEKU DO VATICANUM II

Streszczenie

Z rytualnego i teologicznego punktu widzenia fundamentalny w sakramencie święceń gest nałożenia rąk ma bogatą i interesującą historię. Sobór Watykański II do teologicznej myśli starożytności chrześcijańskiej, traktując *impositio manuum* jako istotny gest wspomnianego sakramentu. Wraz z modlitwą konsekracyjną gest ten stanowi „formę” i „materię” sakramentu. W epoce feudalno-średniowiecznej, szczególnie od X wieku, rytuał był zaniedbywany i pozostawiany w cieniu w rytuale święceń. Pierwsze miejsce zajęła *treditio instrumentorum*, co trwało do XX wieku. Poza tymi historycznymi zmianami gest nałożenia rąk był zawsze obecny w sakramencie święceń i z tego powodu stanowi stabilny znak obecności Ducha Świętego.

Słowa kluczowe: nałożenie rąk (*impositio manuum*); modlitwa konsekracyjna; sakrament święceń; Pontyfikał.